

სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის თეორია და შემდგომი
კვლევის პერსპექტივები
**The Theory of the Agricultural Cooperation and Prospects for Further
Studies**

ზეინაბ ახალაძე - ასოცირებული პროფესორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, zizi6464@mail.ru

Zeinab Akhaladze - Associate Professor,
Akaki Tsereteli State University, zizi6464@mail.ru

რეზიუმე

წარმოდგენილ სტატიაში განხილულია განსხვავებული მიდგომები სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის თეორიის კვლევისადმი: კომპანიის ნეოკლასიკური თეორია, დარგობრივი ბაზრების ორგანიზაციის თეორია, ახალი ინსტიტუციური ეკონომიკა.

უნდა ითქვას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურა კოოპერაციის შესახებ საკმაოდ მდიდარია. მასში საკმაოდ დეტალურადაა გაანალიზებული მეურნეობრიობის ამ ფორმის უპირატესობა სხვა ფორმებთან შედარებით, ყველაფერი ის, რამაც განაპირობა მისი პოპულარობა და თვალსაჩინო ადგილის დამკვიდრება მეურნეობრიობის თანამედროვე სისტემაში.

საკვანძო სიტყვები: კოოპერაციის თეორია; კოოპერაციული საკუთრება; ეკონომიკური ანალიზი; აგრობიზნესის სისტემა.

Abstract

The present article discusses different approaches to the study of the theory of agricultural cooperation: neoclassical theory of the company, the theory of industry markets, the new institutional economy.

Contemporary theory of cooperation is of great importance for modern Georgia. This is especially true of institutional concepts that are still not properly studied in our country. At the same time, implementation and development of a cooperative national project will be impossible if we do not have a clear imagination about the essence of the cooperative, the evolution, its place in the agribusiness system and all the problems that can be interrupted by the cooperatives in modern conditions. In this regard, it is very important to study the different directions of economic thinking and the rich experience of schools.

It should be noted that scientific literature is very rich in cooperative. It is quite detailed in the analysis of this form of farming compared to other forms,

everything that has led to its popularity and prominence in the modern system of farming.

Keywords: Cooperative Theory; Cooperative Property; Economic Analysis; Agribusiness System.

შესავალი. კოოპერაციის თანამედროვე თეორიას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე საქართველოსთვის. ეს განსაკუთრებით ეხება ინსტიტუციონალურ კონცეფციებს, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ შესწავლილი. იმავდროულად, კოოპერაციის ეროვნული პროექტის განხორციელება და განვითარება შეუძლებელი გახდება თუ არ გვექნა ნათელი წარმოდგენა კოოპერაციის არსის, ევოლუციის, აგრობიზნესის სისტემაში მისი ადგილისა და ყველა იმ პრობლემის შესახებ, რასაც შეიძლება გადააწყდნენ კოოპერატივები თანამედროვე პირობებში. ამასთან დაკავშირებით, ძალზედ მნიშვნელოვანია ეკონომიკური აზრის სხვადასხვა მიმართულებისა და სკოლების მდიდარი გამოცდილების შესწავლა.

ძირითადი ტექსტი. კოოპერატივების ეკონომიკური ანალიზი სათავეს XIX საუკუნეში იღებს და დაკავშირებულია ისეთი ცნობილი მეცნიერების სახელებთან, როგორებიც იყვნენ ჯონ სტიუარტ მილი, ალფრედ მარშალი და სხვები. რამდენადაც კოოპერატივებს არასოდეს ეჭირათ დომინანტი პოზიცია ეკონომიკურ სისტემაში, მათი კვლევაც შედარებით პერიოდულ ხასიათს ატარებდა. რაც შეეხება სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს, მათი ეკონომიკური მოდელირება XX საუკუნის 40-იან წლებში დაიწყო და ოთხი ძირითადი მიმართულებით ვითარდებოდა:

1. ნეოკლასიკური თეორიის ფარგლებში, კოოპერატივი განიხილებოდა, როგორც ფირმა, რომელიც ოპტიმიზაციის მიზნებიდან გამომდინარე ცდილობს მისი წევრების სარგებლის მაქსიმალურ ზრდას.

2. დარგობრივი ბაზრების ორგანიზაციის თეორიაში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივი განიხილებოდა, როგორც ვერტიკალური

ინტეგრაციის ფორმა. ამ მიდგომამ მიიღო სახელწოდება "extension of the farm", რაც ნიშნავდა გაფართოებას აგრარული წარმოების ფარგლებს გარეთ.

3. თამაშების თეორიის თვალსაზრისით, კოოპერატივი განიხილებოდა, როგორც კოალიცია, რომლის წევრებიც მოქმედებენ ურთიერთთანამშრომლობისა და კოლექტიური ქმედების საფუძველზე.

4. ახალი ინსტიტუციონალური ეკონომიკური თეორია, რომელიც კოოპერატივს განიხილავს როგორც კონტრაქტების ქსელს.

ნეოკლასიკური თეორია კოოპერატივებს განიხილავდა როგორც მნიშვნელოვან ორგანიზაციულ ფორმას, რომელიც აგრარულ მწარმოებლებს შესაძლებლობას აძლევდა მატერიალური რესურსებით უზრუნველყოფა და პროდუქციის რეალიზაცია მოეხდინათ კონკურენტული ფასების საფუძველზე. კოოპერატივები ხელს უწყობენ ბაზრის ფუნქციონირებას, კონკურენტუნარიანობის ამაღლებას. კოოპერატივის შექმნის მთავარ მიზეზს სასოფლო-სამეურნეო ბაზრის ცვალებადი სტრუქტურა წარმოადგენს. სხვა სიტყვებით, რომ ვთქვათ კოოპერატივები იქმნებიან იმიტომ, რომ ბაზარი ვერ უზრუნველყოფს კონკურენტული გარემოს შექმნას. ამის უამრავი მიზეზი არსებობს: ეკონომიკის მასშტაბები, კოორდინაციის ნაკლებობა, გაურკვეველობა და რისკები, კონტრაქტების დისკრიმინაციული პირობები, ინფორმაციის ნაკლებობა და ა.შ. კოოპერატივი იძლევა ამ პრობლემების გადაჭრის შესაძლებლობას.

მართალია ნეოკლასიკური თეორია არ შეიძლება ადეკვატურად იქნას გამოყენებული აგრარულ სექტორში კოოპერატივების ეკონომიკური ქცევის შესაცნობად, მაგრამ იგი წარმოდგენას გვაძლევს ბიზნეს-მეთოდებზე, სტრატეგიებსა და პოლიტიკაზე, რომლებსაც კოოპერატივები იყენებენ გარემოს ცვალებადობის საპასუხოდ; განსხვავებებზე სხვადასხვა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმოების ქმედებებს შორის ადეკვატურ პირობებში.

1970-იან წლებში შეიქმნა ეკონომიკური ანალიზის ახალი მიმართულება: დარგობრივი ბაზრების ორგანიზაციის თეორია (industrial organization – IO), რომლის ფარგლებშიც ჩამოყალიბდა პარადიგმა "სტრუქტურა - ქცევა - შედეგი". ამ კონცეფციის თანახმად, დარგის ფუნქციონირება დამოკიდებულია ურთიერთობაზე გამყიდველებსა და მყიდველებს შორის, რასაც თავის მხრივ განსაზღვრავს ბაზრის სტრუქტურა.

რაც შეეხება დარგის სტრუქტურას, იგი განისაზღვრება ისეთი ფუნდამენტალური კატეგორიებით, როგორცაა: ტექნოლოგია, დანახარჯები, მოთხოვნა და ა.შ.

დარგობრივი ბაზრების ორგანიზაციის თეორიის ერთ-ერთი მთავარი საკითხი არის საკითხი პროდუქციის მწარმოებელთა ურთიერთდამოკიდებულების ფორმების შესახებ.

ზოგადად ეკონომიკაში განასხვავებენ განსაზოგადოების რამოდენიმე ფორმას:

1. ცალკეული ეკონომიკური ერთეულების გაფართოება, ანუ ჰორიზონტალური კონცენტრაცია;
2. ეკონომიკური ერთეულების შერწყმა ანუ კონსოლიდაცია;
3. ვერტიკალური ინტეგრაცია. მრეწველობაში განსაზოგადოება უპირატესად მიმდინარეობდა პირველი და მეორე მიმართულებით, ხოლო სოფლის მეურნეობაში - მეორე და მესამე მიმართულებით.

ისტორიულად, აგრარული წარმოებისათვის დამახასიათებელი იყო ინტეგრაციის ვერტიკალური ფორმა, რომელიც მოიცავს რესურსებით უზრუნველყოფას, საწარმოო მომსახურებას, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის რეალიზაციასა და გადამმუშავებას, დაკრედიტების სისტემას და ა.შ. ცხადია, რომ ჰორიზონტალურ ინტეგრაციას ვერტიკალურთან შედარებით უფრო შეზღუდული შესაძლებლობები გააჩნია, ვინაიდან ერთი საწარმოს ხელში, მიწისა და სხვა რესურსების კონცენტრაციაზე მოქმედებს ობიექტური შეზღუდვები. სამწუხაროდ, საქართველოში პროცესები სულ

სხვაგვარად განვითარდა: იქმნებოდა გიგანტური, ათობით ათას ჰექტარზე გადაჭიმული კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები, დამახასიათებელი მაღალი საწარმოო დანახარჯებითა და წარმოებული პროდუქციის დაუშვებლად მაღალი დანაკარგებით.

ძალზედ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ თავად კოოპერატივების ბუნება და ხასიათი ერთის მხრივ ფერმერებს აძლევს თავისუფლების ზრდის შესაძლებლობას ეფექტური მარკეტინგული სტრატეგიების ხარჯზე, ხოლო მეორეს მხრივ აძლევს საშუალებას დარჩეს დამოუკიდებელი. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ ფერმერებისათვის კოოპერაციული პოლიტიკისა და ინსტიტუციონალური სტრუქტურის შენარჩუნება აუცილებლობას წარმოადგენს.

ზემოთ განხილული თეორიები კოოპერატივში გადაწყვეტილების მიღების პროცესს განიხილავდნენ როგორც ერთ მთლიანს, რომლის დროსაც აქცენტი ძირითადად კეთდებოდა გადაწყვეტილების შინაარსზე, კერძოდ კი ფასწარმოქმნასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე. მაგრამ, ამ დროს ძალზედ მნიშვნელოვანი და საინტერესოა თვით კოლექტიური გადაწყვეტილების მიღების პროცესი, რომლისთვისაც თანმდევი შეიძლება იყოს აზრთა სხვადასხვაობა მენეჯმენტში, წინააღმდეგობა გამგეობასა და კოოპერატივის წევრებს შორის. ამიტომ, ბოლო დროს სულ უფრო მეტი ნაშრომი ეთმობა კოოპერატივების ინდივიდუალური წევრების, როგორც გადაწყვეტილების მიმღები სუბიექტების როლის კვლევას. გადაწყვეტილების მიღების შიდა პროცესების ანალიზისათვის კი იყენებენ ე.წ. თამაშების თეორიას.

თამაშების თეორია გვძლევს დამატებით განმარტებებს იმისა, თუ რატომ ქმნიან ადამიანები კოოპერაციულ ორგანიზაციებს. რა თქმა უნდა, ინდივიდები თანახმა არიან იმოქმედოს ერთობლივად მხოლოდ იმ პირობით, რომ ეს ყოველივე აამაღლებს მათ პირად კეთილდღეობას. ინდივიდები ელოდებიან, რომ კოალიცია უზრუნველყოფს თითოეული მათგანისათვის იმაზე უფრო მაღალი

მოგების მიღებას, ვიდრე სხვა ნებისმიერი გაერთიანების ფორმა. თამაშების თეორია დაკავშირებულია ე.წ. სტრატეგიულ თამაშებთან, ანუ წინასწარგანზრახულ ქმედებებთან რომლებსაც მივყავართ გარკვეულ შედეგებამდე. სტრატეგია განსაზღვრავს ვარიანტის არჩევანს ნებისმიერ შესაძლო სიტუაციაში, რომლის დროსაც თითოეული მოთამაშე გარკვეულწილად დამოკიდებულია სხვა მოთამაშეებზე. ფაქტიურად, კოოპერაციული თამაშები განიხილება როგორც ვაჭრობის პროცესი.

ახალი ინსტიტუციონალური ეკონომიკური თეორია თვით კოოპერაცივს შიგნით არსებულ ეკონომიკურ ურთიერთობებს განიხილავს, როგორც სახელშეკრულებო ურთიერთობებს. ხელშეკრულების თეორიის ძირითადი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ რეალური სამყაროს სირთულის გამო თითქმის შეუძლებელია კონტრაქტში წინასწარ იქნას აღწერილი ყველა რელევანტური გარემოება, რაც შემდგომში ქმნის პრობლემებს. ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა, რაც დამახასიათებელია კოოპერატივებისათვის და არა მარტო მათთვის არის მოტივაციის სისტემა.

პირობითად, შეიძლება განვიხილოთ მოტივაციის სისტემის ორი ტიპი:

- 1) ინვესტიციებთან დაკავშირებული მოტივაცია;
- 2) მოტივაცია, რომელიც უკავშირდება გადაწყვეტილების მიღების პროცესს.

კოოპერაციული საკუთრება დაკავშირებულია უთანაბრობასთან კოოპერაცივის წევრების საინვესტიციო შენატანებსა და შესაბამისად, სარგებლის განაწილებას შორის. ამ გარემოებას მივყავართ წინააღმდეგობასთან თვით კოოპერაცივის წევრებს შორის, მათი ინტერესების დიფერენცირებასთან. კოოპერაცივის არც ერთ წევრს არა აქვს პირადი კონტროლი საკუთარ კაპიტალზე. კაპიტალი არის ერთდროულად ყველას საკუთრებაში, მაგრამ ამავე დროს არ არის ცალკე აღებული არც ერთი წევრის საკუთრებაში. საკუთრების

უფლების თეორიის თანახმად, ფულად ნაკადებზე ყოველგვარი უფლება დაკავშირებულია ორგანიზაციის წევრობის პერიოდთან, შესაბამისად სარგებლის მიღებაც დაკავშირებულია ამავე პერიოდთან. ყოველივე ამან კი შეიძლება გამოიწვიოს ინვესტირებასთან დაკავშირებული პრობლემები, კერძოდ მოკლევადიანი საინვესტიციო გადაწყვეტილებების მიღების ტენდენცია.

პრობლემების მეორე ტიპი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უკავშირდება გადაწყვეტილების მიღების პროცესს. სხვა ორგანიზაციული ფორმებისაგან განსხვავებით, კოოპერატივებს ხშირად უწოდებენ "სოციალურ ჯგუფებს კორპორაციული სულისკვეთებით".

კოოპერატივის წევრ ფერმერებს შორის განსაკუთრებული დამოკიდებულების ჩამოყალიბება არის ამ უკანასკნელებს შორის პირადი ნაცნობობისა და ძლიერი სოციალური კავშირების შედეგი. სოციალურ კავშირებს შეუძლიათ ხელი შეუწყონ ნდობის ჩამოყალიბების პროცესს, რაც თავის მხრივ გამორიცხავს პოტენციურ შიდა კონფლიქტებს. შედეგად, კოოპერატივის წევრები ღებულობენ უფრო მეტად კოორდინირებულ და ინტეგრირებულ გადაწყვეტილებებს.

საქართველოს, ისევე როგორც სხვა ქვეყნების აგრარულ სექტორში განხორციელებულმა ცვლილებებმა გამოიწვიეს კოოპერატივების გადაფასება. ამაზე სხვადასხვა ფაქტორებმა იქონიეს გავლენა. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის უარყოფითი იდეოლოგიური იმიჯი, რაც კოოპერატივებს შეექმნათ ე.წ. გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში მიმდინარე სოციალური ექსპერიმენტებისა და სახელმწიფო პოლიტიკის შედეგად. მიუხედავად იმისა, რომ კოოპერატივის თეორია უშუალოდ არ აუკავშირდება სოციალიზმს, რიგ ქვეყნებში კოოპერატივებმა გადაუხვიეს ყველაზე მნიშვნელოვან, კოოპერაციის პრინციპებს და ფაქტიურად წარმოგვიდგინენ ერთგვარ

სახელმწიფო საწარმოებად. უპირველეს ყოვლისა, ეს ეხება სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს (ყოფილ კოლმეურნეობებს).

დასკვნა. კოოპერაციული სისტემა ყოველ ქვეყანაში გადის განვითარების საკუთარ, სხვებისგან განსხვავებულ გზას. საქართველოში დომინირებს კოოპერაციის ჰორიზონტალური ფორმები, ანუ ე.წ. საწარმოო კოოპერატივები, თუმცა განვითარებული ქვეყნების უმეტესობისათვის დამახასიათებელია ინტეგრაციის ვერტიკალური ფორმების განვითარება.

კოოპერაციის ეროვნული პროექტის განხორციელება და განვითარება შეუძლებელი გახდება თუ არ გვექნა ნათელი წარმოდგენა კოოპერაციის არსის, ევოლუციის, აგრობიზნესის სისტემაში მისი ადგილისა და ყველა იმ პრობლემის შესახებ, რასაც შეიძლება გადააწყდნენ კოოპერატივები თანამედროვე პირობებში. ამასთან დაკავშირებით, ძალზედ მნიშვნელოვანია ეკონომიკური აზრის სხვადასხვა მიმართულებისა და სკოლების მდიდარი გამოცდილების შესწავლა.

უნდა ითქვას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურა კოოპერაციის შესახებ საკმაოდ მდიდარია. მასში საკმაოდ დეტალურადაა გაანალიზებული მეურნეობრიობის ამ ფორმის უპირატესობა სხვა ფორმებთან შედარებით, ყველაფერი ის, რამაც განაპირობა მისი პოპულარობა და თვალსაჩინო ადგილის დამკვიდრება მეურნეობრიობის თანამედროვე სისტემაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. საქართველოს კანონი სასოფლო სამეურნეო კოოპერატივის შესახებ;
2. სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია 2012-2022 წწ;
3. ლ. დადიანი სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივები ევროკავშირსა და დანარჩენ მსოფლიოში. თბილისი 2017;

4. Torgerson R.E., Reynolds B.J., Gray T.W. Evolution of cooperative thought, theory and purpose, *Journal of Cooperatives*. 2008.
5. Borgen S.O. Rethinking incentive problems in cooperative organizations, *Journal of Socio-Economics*. 2004.